

WIRTH ÁDÁM

Az eltévedt lovas, avagy az értelmiség útvesztése

„Hajdani, eltévedt utas
Vág neki új hináru utnak,
De nincsen fény, nincs lámpa-láng
És híruk sincsen a faluknak.

Alusznak némán a faluk,
Multat álmodván dideregve,
S a köd-bozótból kirohan
Ordas, bölény s nagymérgű medve.”
(Ady Endre: Az eltévedt lovas)

„Öreg vitézink ühmögnek,
Ifjú bajtársak láznak
S így megy a had, megy a ködnek:
Siker útját kedvetlenül keresgeti.

Valahol utat vesztettünk,
Várat, tüzet, bizodalmat,
Valamiben késlegettünk
S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.”
(Ady Endre: Fáradtan biztatjuk egymást)

Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz?

A hetvenes években nagy port vert fel Konrád György és Szelényi Iván könyve az értelmiség útjáról az osztályhatalomhoz. Később sokan azt hitték, hogy a rendszerváltással beteljesedett az értelmiség osztályuralma, a rendszerváltást előkészítő és megvalósító értelmiségi elit került hatalomra. A rendszerváltó pártok és politikusok előszeretettel hivatkoztak az értelmiségi elitre, amelynek képviselői maguk is nagy számba adták ehhez nevüket, mintegy ezzel is hitelesítve a rendszerváltást.

Az értelmiség az új aranykor ígéretével eufórikusan ünnepelte önmagát és

a rendszerváltásban játszott szerepét. A társadalom nagy része pedig az ígéretektől megbűvölve hitt neki. Mások viszont – azok közül, akik a rendszerváltással szemben álltak, de nem volt erejük azt megakadályozni, – az értelmiséget okolták a rendszerváltásért. „Az úgynevezett rendszerváltás, a kapitalizmus időleges győzelme csak azért volt lehetséges, mert az értelmiség a szocializmus megújítása helyett az egyszerűbb megoldást választotta” – olvashatjuk az értelmiség felelősségéről szóló, a *Népszabadságban* megjelent cikkben. Az értelmiség szemére vetik, hogy hálátlanul elárulta azt a társadalmi rendszert, amely tanít-

tatta és felnevelte, páratlan lehetőségeket teremtvé számára a tanuláshoz és alkotáshoz. És nem is alaptalanul vetik a szemére. Értelmiségi körökben a rendszerváltás kezdetén hirtelen nagy lett a tolongás a „damaszkuszi úton”. Gomba módra szaporodtak – hátradátumozással – a korábbi állítólagos „ellenállók” a rendszerváltás merész előharcosai, akik többségükben jól fizető állásokban, az akkori rendszer intézményeinek kényelmes biztonságában, egyetemi tanszékeken, akadémiai intézetekben, szerkesztőségekben, nem ritkán állami és politikai irányító szerveknél, kitüntetésekkel és díjakkal elhalmozva, ösztöndíjakkal és busás honoráriumokkal támogatva, igazi céljaikat gondosan leplezve készültek a későbbi rendszerváltásra. A rendszerváltás babéraiért egymással versengtek a szamizdátos, úgynevezett „demokratikus ellenzék”, a nemzeti sorskérdéseket meglovagoló „nép-nemzetiek” és a szocialista rendszert belülről bomlasztó „reform-kommunisták”. Egymást túllícitálva, saját érdemeiket a leváltásra ítélte, régi rendszer látványos megtagadásával és gyalázásával igyekeztek bizonyítani, miközben versenytársaikat a régi rendszer állítólagos kiszolgáltatásának „rettenetes bűnében” marasztalták el. Olyan látszat kerekedett, mintha a rendszerváltás az értelmiség műve lett volna. Akik azonban úgy gondolták, hogy a rendszerváltás az értelmiség önálló műve volt, a felszínen ragadtak meg. Akik az értelmiséget okolták a rendszerváltásért, fordított előjellel osztottak az értelmiség osztályuralmának illúziójában. Nem értették meg a rendszerváltás mélyebb mozgatórugóit és valódi társadalmi természetét. Nem ismerték fel, hogy a szocialista rendszer megbuktatásában és a rendszerváltásban valójában a háttérben sokkal nagyobb erők, valóságosabb osztályérdekek működtek.

Az értelmiségi elit szerepe sok tekintetben annak a légynek a helyzetéhez volt hasonló, amely a szekér rúdján ülve azt képzei, hogy ő irányítja a szekeret.

„Szabadság, Egyenlőség, Tulajdon uralma”: ideológia és valóság

Elérkezett az idő, amikor az értelmiségnek szembesülnie kellett a rendszerváltás valódi osztálytartalmával, és ebben saját illuzórikus szerepének igazi értelmével. A rendszerváltás nem az értelmiség meghirdetett és remélt osztályuralmát, hanem a tőke – a nemzetközi tőke, és annak árnyékában a hazai új burzsoázia – osztályuralmát hozta. A tőkés rendszerváltáshoz lelkesen asszisztáló értelmiség a szabadság, egyenlőség és a tulajdon nevében lépett fel, s naivul hitt a szépen hangzó elvek megvalósulásában. Nem vette észre, hogy hangoztatásuk annak az ideológiának része, amelyet a burzsoázia saját osztályuralmának érvényesítésére és igazolására alakított ki. Marx a tőkés kizsákmányolás titkának részletesebb tudományos vizsgálatát *A tőkében* ezekkel a szavakkal indítja: „itt, ahová önöket bevezetem, a tőkés profit kisajtolásának színhelyén, Szabadság, Egyenlőség, Tulajdon és Bentham uralkodik”. Szabadság és Egyenlőség, hiszen a munkaerő eladója (a munkás) és vevője (a tőkés) mint szabad, jogilag egyenrangú személyek szerződnek egymással, egyenértéket cserélnek egyenértékkel. Tulajdon, hiszen mindegyikük csak a magáéval rendelkezik. Bentham, hiszen mindegyikük csak saját magával törődik. Az egyetlen hatalom, amely őket viszonyba hozza, önhasznuk, magánérdekük hatalma. Mindenki csak önmagával törődik, és senki sem törődik a másikkal, a dolgok előre megállapított harmóniája folytán vagy egy egyetemes ravaszságú

gondviselés irányítása következtében azonban valamennyien a kölcsönös előny, a közhaszon, a közérdek művét teljesítik be. Ezek a mondatok plasztikusan mutatták meg a polgári ideológia lényegét. A szabadságról és egyenlőségről táplált kispolgári előítéletek mögött a valóságban a kizsákmányolás és nyereszkes szabadsága, tőkés és munkás látszat-egyenlősége, a semmitől nem korlátozott magánérdekek gátlástalan érvényesítése, más szavakkal: a kapitalizmus ordastörvényei húzódnak meg. Amit magyar értelmiségiek a rendszerváltás előtt csak könyvekből, esetleg – ha egyáltalán olvasták – A Tőkéből ismerhettek meg, most saját bőrükön tapasztalhatják.

A Marx által jellemzett polgári ideológiát képviselte, hirdette a tömegkommunikáció, a rafinált agymosás minden lehetséges eszközének felhasználásával terjesztette a hetvenes-nyolcvanas évtizedekben Nyugaton uralkodó neokonzervatív-liberális ideológia. Ennek a nevében indítottak keresztesháborút a megtestesült „gonosznak” kikiáltott kommunizmus és szocializmus ellen. Szolgaian ezt vette át, és ezt közvetítette a rendszerváltás idején a hazai értelmiség hangadó része. A polgári ideológia hazai értelmiségi követői nem abban az értelemben lettek a tőkés társadalom ideológusai, hogy maguk is tőkéssé váltak (bár erre is van példa), hanem abban az értelemben, hogy gondolkodásukban nem tudtak túllépni a tőkés társadalom korlátjain, azokat kritikátlanul elfogadták és igazolták, a tőkés társadalmi viszonyokat gondolatilag illuzórikus és idealizált formában jelenítették meg. Ahogy Marx jellemezte a kispolgári ideológia képviselőjének viszonyát az egzisztenciális értelemben vett kispolgárhoz (kiskezreskedő szatócshoz stb.) *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című munkájá-

ban: „Műveltségük s egyéni helyzetük tekintetében olyan távol állhatnak tőlük, mint ég a földtől. Ami őket a kispolgár képviselőjévé teszi, az az, hogy a fejükben nem jutnak túl azokon a korlátokon, amelyeken amaz az életben nem jut túl. [...] Egyáltalában ez a viszonyuk valamely osztály *politikai és irodalmi képviselői*-nek ahhoz az osztályhoz, amelyet képviselnek.”

Az ideológus és az osztály viszonya tehát magában foglalja az ideológia és a gyakorlat, az ideológus helyzete és az általa képviselt osztály helyzete közötti eltéréseket, sőt konfliktusokat is. Az értelmiségi „ideológusok” mindezt gyakran gyötrelmesen, csalódásként, önmagukkal is meg hasonlulva, morális és eszmei válságként élik át.

„Mi lesz ebből, tekintetes úr?”

Az értelmiségi elit hatalomra kerülésével kapcsolatos korábbi illúziók mára szertefoszlottak. Hová tűntek már azok az idők, amikor történészek, színészek, drámaírók, költők nyüzsgtek a politikai-közéleti színpad előterében? A politikai közéletet és hatalmi gépezetet ma egyre inkább és egyre nyilvánvalóbban a gyorsan gazdagodó hazai üzleti körökkel összefonódott, a nemzetközi tőkés monopóliumok érdekeit készségesen kiszolgáló, egyben saját – egyéni és csoport – érdekeiket gátlástalanul érvényesítő politikai erők uralják. Az értelmiség népes rétegei – kevesek kivételével – nem a nyertesekhez, hanem a vesztesekhez tartoznak. Életkörülményeik, megélhetési lehetőségei romlottak és tovább romlanak. Méltatlan, megalázó és kiszolgáltatott helyzetbe került, elemi megélhetési gondokkal küzd a pedagógusok széles köre. Az orvostársadalmat az egész egészségügy mélyülő válsága és kilátás-

talansága, benne saját helyzetének és problémáinak a rendezetlensége nyugtalanítja. Drámaian csökkent a tudomány, az irodalom, a művészet, a közművelés támogatása.

A súlyosbodó egzisztenciális gondok mellett az értelmiség a növekvő hatalmi arroganciától is szenved. A kvalifikált szellemi munka feltételeinek biztosításában és elismerésében a szakmai szempontokat és értékeket háttérbe szorítják a politikai szempontok, hatalmi és presztízs érdekek. A környezetvédelemtől a Nemzeti Színház botrányosan elhúzódo ügyéig, a közszolgálati rádió és televízió átszervezésétől az egészségügy reformjáig minden területen a szakmai szervek kompetenciáját és a pályáztatás szabályait nyíltan felrúgó, durva politikai beavatkozás érvényesül.

Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy a magát polgárinak nevező jobboldali kormány csak az ellenzéki nézeteket valló értelmiségieket bünteti. Nem bánik sokkal jobban az őt támogató vagy támogatni akaró értelmiségiekkel sem. A közismerten a polgári kormány mellett elkötelezett Nemzeti Kör egyik akadémikus tagja keserűen panaszskodik a *Népszabadságban*: „A vezető kormánypárt politikusai meg vannak győződve arról, hogy minden kérdésben tisztán látnak, és tapasztalatuk (vagy tapasztalatlanságuk?) segíti őket a helyes politika kialakításában. A polgári oldalt támogató értelmiségieknek, közíróknak tudomásul kell venniük, hogy szerepük elsősorban a központi akarat közvetítése.” A hatalmon levők szemében minden ettől eltérő vélemény és kezdeményezés „tévelygésnek” minősül. Az értelmiségiek „tévelygéseinek” elkerülése érdekében ironikusan javasolja: „a hatalmon lévő politikai erők indítsanak politikai szemináriumokat az úgynevezett véleményformáló (elit) értelmiségiek számára”.

Az értelmiség új aranykoráról álmódott, ahol az értelmiségi elit uralma érvényesül, s most egy olyan kiábrándító valósággal kell szembesülnie, amelyben a kapitalizmus kíméletlen törvényei érvényesülnek. Kettészakadt az ország, amíg kevesek „mások zsírján hízva” gazdagodtak meg, a túlnyomó többség, a társadalom több mint kétharmada, reménytelenül elszegényedik, létbizonytalanságban él. Állandósult a tömeges munkanélküliség. Ugrásszerűen megnőtt a hajléktalanok, a koldusok, a társadalom periferiájára szorult reménytelenül elesettek száma. Kialakult, és a mindennapi szóhasználat elfogadott részévé vált a „megélhetési bűnözés” beszédes fogalma. A másik oldalon burjánzik a korrupció, a szervezett bűnözés. Kétes eredetű mesés vagyonok halmozódnak fel, amihez állítólag csak az első milliók megszerzése volt nehéz. Bevett gyakorlattá vált a hatalomra kerültek zsákmányszerzése. Korlátlanul uralkodik a pénz, minden, így a kultúra és az értelmiség munkája is a pénz uralmát szolgálja, a kultúra kommercializálódott és leértékelődik. Az értelmiség nagy része elvesztette létbiztonságát, s ezzel együtt utat, hitet, bizodalmat is veszített.

Eltévedt lovasként csatangol az „új hírnáru úton”, miközben a vadkapitalizmus köd-bozótjából lépten-nyomon „ordások, bölények s nagyétkű medvék” rontanak elő. És „nincsen fény, nincs lámpaláng”, amely megvilágítaná számára az utat. Sűrű ködben botorkálva „siker útját kedvetlenül keresgeti”.

Az értelmiség körében egyre inkább eluralkodik a becsapottság és a frusztráltság, a nem ilyen lovat akartunk, az útvesztés, a tehetetlenség és reménytelenség bénító érzése. „Kocogok, lógok követlen úton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. / S a rossz úton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam /

És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?" (Ady Endre: *A ló kérdez*) Egyre több értelmiségi kérdezi magától, hát mi lesz ebből tekintetes úr?

Kijózanodás, önvád, önigazolás

A társadalom állapota miatti aggodalommal, a rendszerváltásból történő kiábrándulással párhuzamosan az értelmiségen belül saját szerepét és felelősségét illetően is felerősödtek a kétségek.

Az értelmiség szerepéről és felelősségéről a rendszerváltás után, az értelmiségi elit önértékeléséről, az utóbbi időben különböző lapokban, többek között az *Élet és Irodalom* hasábjain széleskörű vita kezdődött. Az egyik oldalon markánsan megfogalmazódott az a vélemény (lásd: Szalai Erzsébet írásait), amely szerint a magyar értelmiségi elit – vagy legalábbis annak a magát korábban demokratikus ellenzéknek nevező része – elárulta a rendszerváltás előtti (antikapitalista kritikát is tartalmazó) programját, feladta a kapitalizmussal szembeni kritikai elemeket is tartalmazó magatartását. 1989-ben radikális demokratákból egy szempillantás alatt liberálisokká váltak, behódoltak az erőnek és elfeledkeztek a vesztesek iránti szolidaritásról. Ennek az álláspontnak a képviselői szerint az értelmiség mostani morális válságából a kiút az, ha egyértelműen a vesztesek oldalára állnak, velük azonosulnak, az ő érdekeik védelmében lépnek fel, vagyis visszatérnek a megtagadott baloldali hagyományokhoz. Tamás Gáspár Miklós önkritikusan és programszerűen is megfogalmazta: az értelmiség szemléletében és magatartásában fordulatra – még hozzá baloldali fordulatra – van szükség. Úgy tesz, növekvőben van azok száma, akik a nyomasztó társadalmi problémák súlya alatt, bizonyos értelemben saját korábbi

álláspontjukat is felülvizsgálva, egyre inkább baloldali értelmiségiként határozzák meg magukat. Igaz, ma még nincsenek sokan, és sok mindenben megosztottak. De egyre többször hallatják hangjukat, számos tiltakozó akcióban – például a szegénység ellen – kezdeményezően vesznek részt.

Az értelmiség szerepéről és felelősségéről kibontakozó vitában megfogalmazott másik vélemény szerint (lásd Kis János tanulmányát a *Beszélőben*, *Eörsi István* vitacikkét az *ÉS*-ben) csupán a hajdani „demokratikus ellenzék” nagyságát bizonyítja, hogy annak képviselői 1989 döntő pillanataiban képesek voltak hihetetlen gyorsasággal szakítani romantikus tévhiedelmeikkel”. Megmaradt azonban programjuk állandó magva: a pluralizmus és a szabadság, a joguralom és a konstitucionalizmus melletti elkötelezettség. „Bárhogy vélekedtek saját gyakorlatuk értelméről némely értelmiségiek – fejtegeti tanulmányában Kis János –, ez az elköteleződés a liberális demokrácia és a magántulajdonú piacgazdaság oldalára állította őket. 1989-es állásfoglalásuk nem hirtelen konverzió műve volt, hanem korábbi gyakorlatuk továbbgondolása.”

E logika szerint az értelmiség tévhiedelmeivel – értelmiségi illúziókkal – történt leszámolás után megmaradnak maradandónak bizonyult elveik: a liberális demokrácia formális egyenlőséget biztosító politikai rendszere és a magántulajdon-alapú piacgazdaság. Az értelmiségnek pedig nincs más dolga, mint, tudva vagy nem tudva, bárhogy vélekedjék is saját gyakorlatának értelméről, részt venni egy olyan társadalom építésében, amelyet kizárólag a magánérdekek szabályoznak, és amelyben a magánönzés a legfőbb erény. Ezt a társadalmat, más szavakkal, kapitalizmusnak nevezik.

Van, aki mossa kezeit: én igazán nem szeretem a kapitalizmust, de az emberiség számára, sajna, nincsen más választás. És Churchill ismert mondását parafrázálja: a kapitalizmus pocsék dolog, csak éppen az összes többinél jobb. Mi nem győztük törni a fejünket a kapitalista piacgazdaság demokratikusabb és szociálisabb modelljének kialakításán, nyugtatják meg saját lelkiismeretüket. „Abban bízunk, hogy térségünkben, ahol nem szerves fejlődés, hanem rendeleti úton jött létre a kapitalizmus, talán kísérletezhetnénk a piacgazdaság valamiféle plebejus változatával. [...] Ezt a jogosult és mégis illuzórikus óhaját variáltam kifulladásig 1989 és 1991 között” – magyarázódik **Eörsi István**. Csakhogy be kellett látnia, minden reménye illúziónak bizonyult, a karavánt nem zavarja a kutyaugatás: „Térségünkben a kapitalizmus mohó, korrupt, szociálisan érzéketlen változata jött létre, visszataszító hősei az egymást váltogató kormányok klientúrájának ékességei.”

A kapitalizmus tehát csúf dolog, de ugyebár, sajnos, nincs alternatívája. Magára adó értelmiségi az antikapitalista kritikai attitűdről nem mondhat ugyan le, de ez csak arra szorítkozhat, hogy ennek a rendnek keretein belül keres humanusabb alternatívákat. Valóban sziszifuszi munka! Azokat az értelmiségieket, akik a bírálatban túlmennek ezeken a kereteken, és magának a kapitalizmusnak az alapjait merészelik támadni, a szociális igazságtalanság miatt érzett indokolt kétségbeesés – figyelmeztet ujját felemelve **Eörsi** – érzéketlenné teszi a pluralizmus, és általában a politikai szabadságjogok értékei iránt. Lehet, hogy a rendszerváltás vesztesei, a társadalom több mint kétharmada számára kiürültek a pluralizmus, a joguralom és a konstitucionalizmus fogalmi. De értékei és jótéteményei, sze-

rinte: ugyan „távolról sem kielégítő mértékben, azokat a rétegeket is védik, százalékosan nem kifejezhető módon, amelyek erről nem vesznek, sőt nem is vehetnek tudomást”. Ez azonban aligha nyugtatja meg a százalékosan nagyon is kifejezhető módon elszegényedő rétegeket, a munkanélkülieket és létbizonytalanságban élőket, a kiszolgáltatott és kizsákmányolt dolgozókat, a tőkés rendszer örök veszteseit. S nem nyugtathatja meg a velük csak valamennyire is szolidaritást érző értelmiségiek háborgó lelkiismeretét sem.

Még kategorikusabban söprik félre a rendszerváltás – és a globalizáció – veszteséire, a globalizálódó világban a munkanélküliség és a szegénység növekedésére, a Dél és a gazdag országok szegényeire hivatkozó aggodalmakat és az ezeken alapuló érvelést „a globalizáció magyarázóit” a *Népszabadságban*, (2000. augusztus 12.) közzétett cikkükben. Nemes egyszerűséggel „komolytalannak”, „végletekig leegyszerűsítettnek”, „a népbutítás hatékony eszközének” minősítve az ilyen és hasonló érvelést. (Talán a Világbank adatai, a G8 arról közzétett jelentései, hogy a mai világban 3 milliárd embernek a jövedelme napi két dollár, 1,2 milliárdé pedig napi egy dollár alatt marad, szintén „komolytalannak”, „végletekig leegyszerűsítettnek”, „a népbutítás hatékony eszközének” minősülnek? Az meg egyenesen uszításnak, netán lázításnak számít, hogy a másik oldalon – a napi két dollár alatti jövedelemmel rendelkező 3 milliárd emberrel szemben – az amerikai *Forbes* gazdasági magazin adatai szerint a világban ma nyilvántartott 332 multimilliárdos összesen 1100 milliárd vagyonnal rendelkezik. Ki merészezi kétségbe vonni, hogy ez a világ az összes létező és lehetséges világok legjobbika?) Nincs senkinek sem oka, sem joga, hogy a magyar

értelmiség szemére hányja, hogy a szegényeket, gyengébbeket cserbenhagyta – oktatnak ki „a globalizáció magyarázóit”. Különben is, az értelmiségnek – szerintük – egyszerűen nem feladata az állami redistribúció „helyes” arányainak kigondolása. „Ezt a feladatot elsősorban és leginkább bízzuk a piacra, a piac korrekcióját pedig az Országgyűlésre, a kormányra és a kormányzati apparátus tisztségviselőire” – írják. Világos beszéd! Az értelmiség ne szóljon bele ilyen dolgokba, bízza csak ezeket a piacra, illetve az Országgyűlésre, a kormányra és kormányzati tisztségviselőkre. Íme, ennyi maradt az értelmiség osztályhatalmából.

Az értelmiség jelentős része, illúzióival együtt, eszméit is elveszítette. Nem igényli az elméletet, elmélet nélkül él. Márpedig Bálint György szerint elmélet nélkül nincsenek elvek. Sokan ma is félnek az elmélettől, nem bíznak az elméletben. Bálint György szavaival „csak a gyakorlatban bíznak, a pillanat kézzelfogható problémáiban, amelyeket kézzelfogható módon oldanak meg, illetve csak áthidalnak, jól-rosszul, ideiglenesen”. Elmélet és elvek nélkül nincs igazi, előremutató cél, hiányoznak a távlatok. Helyes elmélet nélkül „nincsen fény, nincs lámpa-láng”, nincs iránytű a cselekvéshez. Elmélet nélküli emberek csak áthidalni tudják a pillanat kézzelfogható problémáit, jól-rosszul, ideiglenesen. Nem képesek megérteni azok gyökereit. Lemondanak a fennálló társadalmi rendszer bírálatáról, s nem képesek túllépni annak korlátjain. Az elméletnélküliség, az elvek hiánya az értelmiséget kiszolgáltatja a mindenkori hatalomnak, s magát is a hatalom kiszolgálójává teszi. A magyar értelmiség zöme ma akarva vagy akaratlanul erre a méltatlan szerepre van kárhoztatva.

„Honnan uszulkan ránk új ordas eszmék?”

Az elméletnélküliség, az elvek hiánya eszmeileg lefegyverzi az értelmiséget, védtelenné teszi az irracionális ideológiákkal szemben. Talajukat vesztett, megzavarodott értelmiségiek könnyen kerülnek a nacionalista demagógia és hisztéria, a legsötétebb eszmék és törekvések hatása alá, válnak cselekvő részeseivé a gyűlölködő kultúrharcnak és boszorkányüldözésnek. A magyar társadalomban végbemenő és erősödő jobboldali radikalizálódás bizonyos értelmiségi körökre is kiterjed. Egy kicsi, de annál hangosabb, militáns és agresszív értelmiségi csoport a médiában, a parlamentben és azon kívül, ködös és megtévesztő nézetek hangoztatásával és terjesztésével aktív szerepet játszik a jobboldali radikalizmus térhódításában. A növekvő társadalmi elégedetlenséget meglovagolva jobbról bírál. Populista, antielitista jeliszavakkal az örök vesztesek, a kisemmizettek védelmezőjének tünteti fel magát. A rendszerváltás élősködő haszonélvezőit és a „vadkapitalizmust” ostromozzák. Valójában nem a kapitalizmus, csupán annak vadhajtsái ellen támadnak. Azt hirdetik, az igazi rendszerváltást még ezután kell végrehajtani, természetesen a jobboldal programjával és vezetése mellett. A kapitalizmus bírálatát általános globalizmus-ellenességben oldják fel, az idegen tőke elleni kirohanásokra redukálják, azt a megtévesztő látszatot táplálva és erősítve, mintha a szélsőjobb a nemzeti érdekek védelmezője, a nemzet megmentője lenne. A jobboldali radikalizmus valójában mindenütt a fasizmus szálláscsinálója. A demagóg, populista, antielitista, globalizmus-ellenes, nacionalista nézetek értelmiségi terjesztői hamis és megtévesztő szólamaikkal a jobboldali radikalizmus

valódi politikai tartalmát, diktatórikus hatalmi törekvéseit szolgálják.

A jobboldali radikalizmus térhódítását és fokozódó aktivizálódását látva, egyre több aggódó értelmiségi újra borzadva kérdezi: „Mi lesz még, honnan uszulkanak ránk új ordas eszmék?” Tiltakozó szavukat azonban csak ritkán emelik fel, s amikor felemelik, szavuk legtöbbször még erőtlen és nem hallatszik messzire. Hangjukat gyakran a fásultság és a félelem némítja el. Megbénítja őket a mindent túlharsogó elvakult antikomunizmus, amelyet a jobboldal politikai bunkóként használ, lesújtva vele minden ellenfelére, kommunistára, szocialistára, liberális demokratára, polgári humanistára egyaránt. Megfélemlített és megrettent értelmiségiek, akik ma nem akarják meghallani az Úr felszólítását („Kelj fel és menj Ninivébe, kiálts a Város ellen”), illetve saját lelkiismeretük parancsát, emeld fel tiltakozó szavad az ordas eszmék új térhódítása ellen, mai Jónásként „rühellik a próféta­ ságot”. Jónás szavait ismét­ elgetik: „Mi közöm nekem a világ bűnéhez. Az én lelkem csak nyugalmat éhez. Az Isten gondja és nem az enyém: senki bajáért nem felelek én.” Csakhogy, mint tudjuk, „vétke­ sek közt cinkos, aki néma”. Az ordas eszméket, az újra támadó szélsőjobboldali, neofasiszta sötét erőket csak széles antifasiszta összefogás, a demokratikus és haladó erők hangos tiltakozása és határozott fellépése állíthatja meg. Ebben ma különösen nagy az értelmiség – az írástudók – felelőssége.

Az „eltűnt” munkásosztály és a „lebegő” értelmiség

A magát baloldalinak valló értelmiségiek körében is felütötte fejét a csüggedés, a tanácstalanság és a zavarodottság. Egy részük meghasonlott s passzivitásba vo-

nult. Más részük kétségbeesett utóvédharcot folytat a megtépzott baloldali értékek védelmében. Vannak, akik reménykedve várják a világkapitalizmus közeli összeomlását. Egyesek tétován helyüket keresik a megváltozott társadalomban. Mások a kitörés lehetőségeit kutatják. Nem látva, nem érzékelve a mai világban a kapitalizmus meghaladásának közvetlen lehetőségét, rezignáltan lemondanak a kapitalista rendszer meghaladásáról. Egyrésztől csodaváróan reménykednek a világkapitalizmus közeli összeomlásában, másrésztől attól rettegnek, hogy az összeomlás maga alá temeti az egész emberiséget.

Úgy tűnik, a baloldali értelmiség elveszítette kapcsolatát az osztályokkal („az osztályok oly módon kapcsolódtak ki a történelemből, hogy szerepük nullára redukálódott”). Pedig hát a kapitalizmus ma is keményen osztálytársadalom. Csakhogy, az egyik oldalon a magát nemzetközi méretekben megszervezett, a politikai és katonai hatalmat osztatlanul birtokló, a gazdasági és társadalmi élet minden szféráját ellenőrző, médiahatalommal, a tömegmanipuláció legkifinomultabb eszközeivel rendelkező tőkeosztály, ezen belül annak leghatalmasabb része, a világot behálózó transznacionális tőke áll, s vele szemben a tőke által világ­ méretekben kegyetlenül kizsákmányolt „proletárok” dezorganizálódott, szervezetlen és ezért erőtlen osztálya. Ez utóbbi korábbi politikai szervezetei szétestek vagy meggyengültek, helyettük újak – egyelőre – még nem jöttek létre.

A tőkések által kizsákmányolt dolgozók szervezetlen, megosztott és szétforgácsolt, demoralizálódott, öntudatlan tömegei ma védtelenek a tőke uralmával szemben, kiszolgáltatott áldozataivá váltak a politikai manipulációnak. Marxi kifejezéssel a munkásosztály „magáért va-

lóan létező” – tehát osztályérdekeit tudatosító, politikailag is osztállyá szerveződött – osztályból ismét pusztán „magában valóan” létezővé süllyedt. A pusztán „magában valóan” létező osztály pedig erőtlén. Csak ismét „magáért való” osztállyá szerveződve válhat újra reális társadalmi erővé, amely a siker esélyével veheti fel a harcot a tőkés rendszer uralkodó osztályával. Ehhez a céljával és ügyével azonosulni tudó értelmiségiek segítségére van szükség, akik elméleti tudatosságot visznek be ebbe a harcba, és segítenek megszervezésében. Ezért is tragikus, hogy a baloldali értelmiség jelentős részének kapcsolata a munkásosztállyal megszakadt, elvesztette a talajt maga alól, légüres térbe került, „szabadon lebegő” értelmiségivé vált. Légüres térben azonban nem lehet „szabadon lebegni”. A légüres térben szárnyalni akarók, új fantasztikus világmegváltó tervek kiagyalói könnyen Ikarosz sorsára juthatnak.

Manapság széles körben elterjedt az a vélemény, hogy a hagyományos munkásosztály, az ipari munkásság a technika fejlődésével, a termelés átalakulásával, a termelőmunka tartalmának megváltozásával az iparilag fejlett országokban fokozatosan eltűnik. A valóságban nem a munkásosztály tűnt el, csupán a termelés átalakulásával és a termelőmunka tartalmának megváltozásával a munkásosztály ágazati és szakmai összetétele alakult át, határai változnak meg. A munkamegosztás fejlődésével és átalakulásával, a munka automatizálásával és növekvő intellektualizálódásával, a tudományos-technikai-informatikai forradalom eredményeinek fokozottabb felhasználásával a termelésben kitolódnak a határai. A termelés internacionalizálódásával és a globalizációval megváltozik a földrajzi megoszlása. A hagyományos ipari munkásság egyes rétegeinek deklasszálódásával pár-

huzamosan a bér munkások osztálya, megváltozott és kiszélesedett összetételben, szükségszerűen újratermelődik, újabb és újabb rétegek proletarizálódnak. A munkaerő kizsákmányolásának nemzetközivé válásával megváltozik a termelés megoszlása különböző országok között, egyes országokban csökken, más országokban növekszik a munkások száma.

A kérdés ma úgy vetődik fel: az összetételében megváltozó, sok tekintetben átalakult, jelenleg politikailag dezorganizálódott és meggyengült munkásosztály hosszabb távon képes-e – a mellé álló értelmiségiek segítségével – újra „magáért valóan” létező osztályként megszerveződni, vagy végleg és visszavonhatatlanul elveszítette önálló politikai szerepét és történelmi küldetését? „Szabadon lebegő” értelmiségként könnyebb lemondani a munkásosztály önálló politikai szerepéről és történelmi küldetéséről, mint szívósan és kitartóan dolgozva segíteni „magáért valóan” is létező osztállyá szerveződését.

*Megváltoztatható-e a zsákmányra vadászó ragadozó természete,
„a fogát elkoldulhatod-e a kannak”?*

Az utóbbi időben többen is megfogalmazták azt a véleményt, hogy korunkban a korábbi értelemben vett osztálypolitika ideje lejárt, osztályharc helyett az osztály-együttműködés került a történelem napirendjére. A mai abszurd világban az emberiség pusztá létét fenyegető végveszéllyel szemben a fennmaradás a tét. Nincs más választás, vagy mindnyájan elpusztulunk, az „egy-ügyű” pénztőke megsemmisít minden életerőt, önmagát is elpusztítja, vagy – a fennmaradás és a túlélés érdekében – új történelmi kompromisszum születik.

Az egyik cikkben (*Népszabadság*, 2000. április 12.) arról olvashattunk, hogy a tőkés rendszer összeomlásának elkerülése érdekében a tőkések magánérdekeit alá kell rendelni a kollektív tőkés érdekeknek. Új társadalmi kiegyezésre – szerződésre – van szükség. Egyfelől a tőkéseknek egymás között olyan konszenzust kell kialakítaniuk, amely biztosítja a lemaradt országok kiegyensúlyozott fejlődését, az országon belül a munkaképesek foglalkoztatását, az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy mindenki minél előbb hozzájusson az emberhez méltó élethez, lakáshoz, élelemhez, tudáshoz, az egészség megőrzéséhez. Másfelől a tőkések képviselőinek társadalmi szerződést kell kötniük a nem tőkéből élőkkel. Ennek aláírói tőkés részről azok a pártok lesznek, amelyeknek az érdekeltek többségével sikerül megértetni, hogy a tőkés rendszer fennmaradása érdekében a tőkések kollektív érdekeit kell érvényre juttatni. A nem tőkéből élők érdekeit képviselő pártok közül azok lesznek az aláírók, amelyeknek sikerül az érintettek többségével megértetni, hogy békés úton is érvényre lehet juttatni a nem tőkéből élők érdekeit. Szép álmom, de vajon jobb belátásra lehet-e bírni a tőkéseket, megváltoztatható-e a zsákmányra vadászó ragadozó természete, s „mert éhes rongy vagy, a fogát elkoldulhatod-e a kannak”?

Egy másik cikk (*Ezredvég*, 2000. január) a pénztőke korlátlan uralma elleni egységfront létrehozására buzdít, a társadalom valamennyi osztályának és rétegének osztály-együttműködésével, hiszen ma a pénztőke előtti abszolút egyenlőség van megvalósulóban („az ipari tőkés ugyanúgy a maga tőkés és emberi fennmaradásáért küszködik, mint a proli a maga életéért”), közös érdekük a tartós politikai szövetség és együttműködés közöttük. „Ütközés” – osztályharc –

helyett a különböző osztályoknak és rétegeknek érdekeit kifejező politikai erők révén megvalósuló korrekt politikai szövetségre és együttműködésre van szükség. De vajon hol vannak, vannak-e, és melyek azok a politikai erők, amelyek egyszerre képesek kifejezni a tőkés társadalomban objektív helyzetüknél fogva antagonisztikus osztályok érdekeit, és tartós és korrekt szövetséget, osztály-együttműködést valósítani meg közöttük?

Nem kevesen vannak, akik belefáradtak a hiábavaló és kilátástalan meddő politikai csatározásokba, megcsömörlöttek azok szennyes hordalékától, csalódtak a politikában, legfőképpen a politikai pártokban, beleértve a baloldali pártokat is. („A politikai pártok hitelüket veszített „leharcolt”, megújulásra képtelen alakulatok vezérei magáncéljaira rendelten, ma már csak a politika hatékonyságának hatékony rombolásában jeleskednek.”) A politikában, állítják, értelmét veszítette jobboldal és baloldal megkülönböztetése, a jobboldalban és baloldalban való gondolkodás. A politikát, annak eddigi formáit, úgy ahogy van, elutasítandónak tartják. Merőben új politikára, annak gyökeresen új formájára áhítoznak, amelyben a politika, mintegy varázsűtésre, megszabadul azoktól a korábbi visszatartó vonásaitól, amelyek a politikát „úri huncutsággá” silányították, a manipuláció és elvtelen taktikázás eszközévé tették. Megváltó megoldásnak egy olyan laza és rugalmas, potenciálisan világméretűvé terebélyesedő mozgalmat vélnek, minimális szervezeti kellékekkel, amely megőrzi elevenségét és elkerüli a párttá szerveződés veszélyeit. Ez az új politika a semmiből teremtés művészete. Élünk ezzel a lehetőséggel, biztatnak.

Ez a laza és rugalmas önszerveződő mozgalom, szerteágazó akcióival (tiltakozások, útlezárások, polgári engedet-

lenség, túlbuzgósági sztrájkok stb.) állítják, lehet az a tűhegy, amely a korlátlan és korlátozatlan pénztőke felfuvalkodott kiscsőbőcét kipukkantja. A politika mai formáitól való undor érthető, s nem meglepő a pártokból való kiábrándulás sem. A politizálás új formáinak keresése is indokolt. Ilyen forma lehet a civil szervezet és mozgalmak megnövekedett szerepe a politikában, a tiltakozó megmozdulások új formái. Hiba lenne azonban ezeket a politikai küzdelem hagyományos formáival és eszközeivel szembeállítani. Egyetlen felszabadulásáért harcoló osztály sem mondhat le a harc és érdekérvényesítés olyan klasszikus formáiról, mint a politikai pártok, a parlamenti választásokon való részvétel és a parlamenti harc. A politikának ezt a beszennyezett, buktatókkal teli, rögzös, ámde mégis fontos terepét nem engedheti át az uralkodó osztálynak. Az már más kérdés, hogy mostani állapotukban a jelenlegi, magukat baloldalinak nevező pártok mennyire alkalmasak, egyáltalán alkalmasak-e eredeti osztályfunkcióik betöltésére. A nemzetközi monopoltőke uralma, sajnos, nem kiscsőbőc, amelyet egy tűszúrás kipukkaszthat. Az uralkodó osztály valóságos uralmát csak reális társadalmi erő, a szembenálló osztály szervezett ereje törheti meg. Ez pedig politikai szervezettséget, a politikai harc minden formájának és eszközének felhasználását követeli meg.

„Viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat”

A munkásmozgalom apályidőszakaiban, az elszenvedett kudarcok, a súlyos politikai vereségek után mindig elkerülhetetlen az eszmei válság és a bomlás. A baloldali értelmiség jelenleg ilyen válságos időszakot él át. A szellemi válság le-

küzde és az elindult bomlás megállítása kitartó szellemi erőfeszítéseket követel. A kudarc és vereség önkritikus feldolgozását, a megváltozott helyzet tisztázását, céljaink és módszereink friss újragondolását igényli. Útkeresés közben azonban könnyen el is tévedhetünk.

Bálint György fogalmazta meg egy hasonlóan nehéz időszakban: „Nincs kikerülhetetlen kudarc a gyakorlatban, amíg az elmélet megvan. Az elméletet nem lehet elvenni, megsemmisíteni, elrontani vagy megvesztegetni. Az elmélethez mindig vissza lehet térni, az elmélettől mindig újra el lehet indulni”. „Nem baj, hogy levágták a fák koronáját, ameddig épségben és szigorúan áll helyén a törzs. Gyökerei mélyen fúródva a földbe. Csendben és szívósan dolgozzák fel a föld erejét a szürke fatörzsek. Jövőre, vagy két év múlva megint lesz águk, lombjuk, viráguk, gyümölcsük. Az egész csak idő kérdése és az elméleté.” Ha őrizzük, védjük a gyökereket, ha őrizzük, védjük az elméletet, ha a gyökerek csendben és szívósan dolgoznak, a fának idővel – ha nem is holnap vagy holnapután – ismét lesz ága, lombja, virága gyümölcse. „Természetes – figyelmeztetett Bálint György –, hogy a helyes elmélet mindig csak a valóság feldolgozása lehet, de egyben a valóság továbbépítése is. A valóság teremti az elméletet, és az elmélet teremti tovább a valóságot. A gyakorlat tehát az elméleten keresztül fejleszti s erősíti magát.”

Az elmélet segítségével dolgozhatjuk fel – csendben és szívósan – ma is a valóságot, egyben továbbépítve azt. Hosszabb távon ma is csak az olyan gyakorlat vezethet eredményre, amely az elméleten keresztül fejleszti és erősíti magát. Az elméletnélküliség, a rövidlátó pragmatiz-

mus, az elméleti munka lebecsülése és elhanyagolása, az elméleti munkának megalapozatlan, irreális fantáziálással való helyettesítése irányvesztésre és úttévesztésre ítéli a gyakorlatot. Ezért a baloldali értelmiség egyik legfontosabb feladata ma az eszmei tisztázás segítése, a szellemi erőgyűjtés.

A baloldaliságuk mellett következetesen kitartó értelmiségiek mai állapotára és teendőire vonatkoztatva is találóak József Attila sorai:

„Nem sietünk, erősek vagyunk, rengeteg az elevenünk, a halottunk, tanácsot állunk a dombon, melyre pincéből, bányából, kubikos gödörből feljutottunk – viszi az idő a ködöt, tisztán meglátni csúcsainkat.”

Ma is bízást mondhatjuk: erősek vagyunk. Rengeteg az elevenünk, a halottunk. Nem sietünk. Tanácsot állunk a dombon. Bár ma még nem látni tisztán csúcsainkat, de „viszi az idő a ködöt”, s az időt harcainkkal mi hozzuk magunkkal.

E. L. portréja